

Sahabenin Sünnet Anlayışı, Bünyamin Erul | Abdullah Dağ

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Değerlendirmesini yaptığımız bu kitap Prof. Dr. Bünyamin ERUL tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve 1996 yılında "TDV İslam Araştırmaları Ödülü" ne layık görülmüştür. Bu kitapta dini kaynakların ikincisi olan sünnetin doğru anlaşılmasının dinin doğru anlaşılmasındaki önemi üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda sünneti bizzat kaynağından alan, yaşayarak tecrübe haline getiren, olduğu bağlama vakıf olan sahabenin sünnet anlayışının en doğru anlayış olacağı savunulmuştur. Yazarımız Bünyamin ERUL 1965 yılında Bolu'da doğmuştur. İlk, orta ve lise tahsilini Bolu'da tamamlamış, 1987 yılında A. Ü. İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1987-1989 yılları arasında Hadis Anabilim Dalı'nda "Sünnet'in Kur'an Dışında Hükümler Getirmesi Meselesi" adlı tezi hazırlayarak Yüksek Lisans yapmış, 1993 yılında A. Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Toplam 9 yıl Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı görev yapmış, "Sahabenin Sünnet Anlayışı" adlı tezi ile 1996 yılında doktor, 2000 yılında doçent, 2008 yılında Profesörlük kadrosuna atanmış, 2008 yılında DİB Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olmuştur. Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapmaktadır. [1]

Yazarımızı böyle bir konuyu araştırmaya ve bu kitabı yazmaya yönlendiren sebep Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinin yani sünnetinin yaşadığı dönemde dahi sahabeleri tarafından farklı bakış açılarıyla farklı yaklaşımlarla değerlendirilmiş olması ve vefatından sonra İslam coğrafyasının genişlemesi sebebiyle birçok inanç, kültür ve medeniyetle karşılaşan Müslümanların sahabe asrından uzaklaştıkça Kur'anî bir peygamber anlayışından uzaklaşmalarıdır. Dinin doğru anlaşılmasında onun ilk getiricisi ve uygulayıcısı olan Hz. Peygamber hakkında doğru bir bakış açısına ve ideal bir Peygamber telakkisine sahip olmanın önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber davetine başladığında kendileri gibi bir insanın Peygamber olarak gönderilmesine itiraz eden peygamberin bir melek olması gerektiğini savunan müşriklerin yalanlamasıyla karşılaşmıştır. Oysa Allah bu dinin yaşanabilir bir din olduğunu göstermek için onu bizzat yaşayarak örnek olacak bir insanı Peygamber olarak göndermiştir. Hz. Peygamberden sonraki dönemde oluşan bazı Peygamber telakkileri de onun insani yönünü adeta yok saymakta ve bu durum dinin doğru anlaşılmasında büyük bir engel teşkil etmektedir.

Hz. Peygamberin kendi döneminde yaşanan olaylar karşısında şekillenen ve davranış haline gelen durumların sonraki dönemlerde esas maksadının dışında anlaşıldığı ve bu yönde uygulamaların meydana geldiği durumlarla karşılaşmaktadır. Bu durum bizlere Hz. Peygamberle beraber yaşamış, vahyin ve sünnetin canlı şahitleri olmaya mazhar olmuş ve şahit oldukları şeylerin maksatlarına vakıf olup o yönde davranışlar sergilemiş olan sahabenin sünnet anlayışının ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Sahabenin sünnet anlayışını bilmenin sonraki dönemlerde yaşayan ve sürekli yeni problemlerle karşı karşıya gelen günümüz Müslümanlarında bu problemleri çözümlendirmek için sağlam bir usul anlayışının oluşmasını ve makâsıda uygun çözümlerin meydana gelmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Yazarımız sahabenin sünnet anlayışının üç tür eğilim üzerinde yoğunlaştığını ifade etmektedir. Bu yaklaşımları zahiri, fihri ve icthadi yaklaşımlar olarak tasnif etmektedir. Böyle bir yaklaşımla konuyu ele almasını ise 2. Abbasi halifesi Ebû Cafer el-Mansur'un hac esnasında görüştüğü imam Malik b. Enes'ten bir kitap tedvin etmesini ve bu kitabın Abdullah ibn Ömer'in aşırılıklarından, Abdullah ibn Abbas'ın ruhsatlarından ve Abdullah ibn Mes'ûd'un şaz görüşlerinden uzak olmasını istemesini örnek göstererek temellendirmektedir. Erul'un tasnif bağlamında bu örneği kullandığını, mezkur sahabeler hakkında halife Mansur'un görüşlerine tam olarak katılmadığını da burada belirtmemiz yerinde olacaktır. [2]

Yazarımız insanların sahip olduğu kişisel özelliklerin sahabenin sünnet anlayışında farklılıkların meydana gelmesinde etkili olduğunu düşünmektedir. Zira kimi sahabenin mizacı Hz. Peygamberde gördüğü bir davranış veya O'ndan işittiği bir sözü olduğu gibi kabul edip aynen uygulamak üzerine iken kimi sahabeler bu davranış veya sözden maksadın ne olduğunu anlamaya çalışmış ve o doğrultuda davranış geliştirmiştir. Kimi sahabeler

yeni karşılaşılan meselelerde fikir beyan etmekten kaçınırken kimileri ise Kur'an ve Sünnete külli bir yaklaşım geliştirerek İslam dininin gayesine uygun çözümler sunabilmiş, hakkında uygulama bulunmayan konulara çözüm getirebilmiştir.

Kitapta ilk olarak sahabe kavramı üzerinde durulmaktadır. Sahabe kavramına hadisçi ve usulcü yaklaşım olmak üzere iki tür yaklaşımın bulunduğu ifade edilmektedir. Sahabe kavramını içeren ayet, hadis ve örfi kullanımlar örnekler üzerinden ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler neticesinde hadisçilerin sahabe kavramının kapsamını çok geniş tuttukları, onlara göre Hz. Peygamberle bir kez bile görüşmüş olmanın sahabe sayılmak için yeterli olduğu belirtilmektedir. Böyle bir kabulün Hz. Peygamberin sünnetinin doğru anlaşılması noktasında çeşitli sıkıntılar meydana getirebileceği düşünülmektedir. Zira belki sadece bir sefer gördüğü Hz. Peygamberden gayesine tam vakıf olamadığı bir davranışı sünnet edinme ihtimali olan birisinin sünnet anlayışının Peygamberle birlikte yaşayıp sünnetini bilinçli olarak benimseyen bir sahabenin sünnet anlayışıyla kıyas edilmesi mümkün görünmemektedir. Usulcüler sahabe kavramı kapsamına dâhil olabilmek için Hz. Peygamberle uzun süreli bir birlikteliğin olmasını şart koşturmaktadır. Bu yüzden usulcüler kısa süreli gelen heyetleri vb. sahabe tanımı içerisinde değerlendirmemektedirler. Sahabe kavramının etimolojik olarak birlikte olma, beraber olma gibi anlamlara gelmesi de usulcülerin yaklaşımını destekler mahiyettedir. Erul Hz. Peygamberin sahabe nezdindeki konumunun ve sünnetinin tespit edilebilmesi açısından usulcülerin sahabe tanımı kapsamına giren, yani Peygamberle yeterli vakit geçirebilmiş olan sahabilerin kanaatlerinin ve anlayışlarının önemli ve belirleyici olacağını düşünmektedir. Gelen rivayetlerde Hz. Peygamberi vefat etmeden önce gören ve dinleyen 114.000 kişinin olduğu, ancak sahabe isimleri ve biyografileri içeren kitaplarda bu sayının 8.000'e ulaşmadığı, bu 8.000 kişiden en fazla 1000'inin hadis rivayet ettiği, bu 1000 kişinin de 800'ünün 1 ile 9 arası hadis rivayet ettikleri, bu yüzden Hz. Peygamber ve sünnetleri hakkında telakki ve anlayışlarına başvurulacak 200 civarı bir sahabe kitlesinin olduğu ifade edilmektedir. [3]

Kitapta sünnetin kavramlaşma sürecine de değinilmektedir. Sünnet kavramının Arap dilinde hem olumlu hem olumsuz manada davranışları ifade etmek için kullanılan bir kavram olduğu, Hz. Peygamber'in de bu kavramı hem olumlu hem de olumsuz davranışlar için kullandığı, kavramlaşma sürecinin Hz. Peygamber tarafından temellerinin atıldığı büyük sahabilerce geliştirildiği ve genç sahabiler döneminde Hz. Peygamberin davranış biçimini belirten bir forma dönüştüğü ifade edilmektedir. Sünnet kavramının kullanımını içeren birçok örnek gözler önüne serilerek bu kavramın az da olsa başlangıçtan beri kullanıldığı, oryantalistlerin iddia ettiği gibi geç dönemde ortaya çıkmış bir kavram olmadığı ifade edilmektedir. [4]

Kitapta sahabenin sünnet anlayışını sağlam bir şekilde ortaya koyabilmek için Hz. Peygamberin doğumundan Peygamberliğine kadar yaşantısına ve Peygamberlik döneminde gelen vahye sebeplerini bilerek şahit olmuş, kendilerine bizzat Hz. Peygamber tarafından söz ve fiilleriyle rehberlik yapılmış ve sergiledikleri yanlış davranışlar bizzat Peygamber tarafından tashih edilmiş sahabilerin Hz. Peygamber'e bir beşer, rasul, hâkim ve lider olma açısından nasıl bir bakış açısına sahip oldukları birçok örnekle açıklanmaktadır. Bu doğrultuda bir beşer olarak Hz. Peygamberinde diğer insanlar gibi tabii davranışlara sahip olduğu, O'nun da duygusal bir yapısı olduğu, sahip olduğu bu beşeri yönün Hz. Peygamber tarafından özellikle vurgulandığı ifade edilmektedir. Ayrıca sahabenin de Hz. Peygamberin beşeri yönünün farkında oldukları, O'na insanüstü özellikler yükleme gibi bir düşünce yapısında olmadıkları bildirilmektedir. Beşeri yönüyle birlikte vahiy alan bir Peygamber olduğu da sahabe nazarında Peygamber telakkisinin diğer boyutunu ifade etmektedir. Vahye uyma bağlamında sahabenin tartışmasız itaatinin söz konusu olduğu belirtilmektedir. Hz. Peygamberin hâkimlik gibi bir rolü olduğu ve genel itibarıyla sahabenin hükümlerine uyduğu ancak O'nu yeterince tanımayan ve terbiyesinde yetişmemiş genellikle çöl hayatı yaşayan bazı bedevilerin hükümlerine itiraz ettikleri bazı istisnai durumlardan bahsedilmektedir. Bu istisnai durumların Hz. Peygamber'in tedrisinde şekillenmiş sahabenin tamamına genellenemeyeceği ayrıca ifade edilmektedir. Liderlik açısından düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in Mekke döneminde tam manasıyla bir lider konumunda olmadığı, Akabe biatlarında liderlik yönünün ön plana çıktığı, hicretten sonra yaptığı faaliyetlerle de dini, siyasi ve askeri liderliği bünyesinde topladığı ifade edilmektedir.

Otorite konusuna gelince Hz. Peygamber'in sahabe üzerinde bir otoritesinin olduğu, O'na gösterilen itaatin müşrikler tarafından hayretle karşılandığı ifade edilmektedir. Ancak bazen Hz. Peygamberin kararlarına itiraz edildiği, eleştirildiği durumlardan da örnekler incelenmiştir. İncelenen bu örneklerde sahabenin Hz. Peygamberin davranışlarının içyüzünü tam olarak kavrayamadıkları veya maslahat açısından yararlı görmedikleri zaman gayet tabii ve samimi bir şekilde ona itiraz edebildikleri anlaşılmaktadır. Bu itirazlardaki gayenin ise İslam'ın ve Müslümanların menfaat ve maslahatını temin etmek olduğu ifade edilmektedir. Bazı itirazların ise münafıklar zümresinden geldiği bu tür itirazların az önce bahsi geçen sahabilerce yapılan itirazlar kategorisinde değerlendirilmemesi gerektiği belirtilmektedir.

Bazı durumlarda da sahabenin Hz. Peygambere itaatte geciktiklerinden bahsedilmiştir. Ancak bu gecikmelerin O'nun şahsına karşı bir hoşnutsuzluktan dolayı olmadığı, zihni veya fiili olarak bu emirlere hazır olmadıkları ya da içyüzünü kavrayamadıkları bazı nebevi emirlerin vahiyle tashih edilebileceği düşüncesinde olduklarından yahut da cahiliyeden kalma bazı inanç ve anlayışlarına ters düştüğü için o emri yerine getirmede gecikmelerin yaşanmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak Hz. Peygamberin kararlılığını ve kararın değişmeyeceğini anladıklarında derhal Peygamber'e itaat ettikleri ifade edilmektedir. Burada Hudeybiye anlaşması neticesinde umre yapılmadan geri dönme kararı gereği Hz. Peygamberin kurbanlarını kesmelerini ve ihramdan çıkmalarını emretmesi ancak sahabenin bu emri Peygamberi bizzat kurbanını keserken ve tıraş olurken görene dek, yani kararın geri dönülmez bir karar olduğunu idrak edene dek uygulamayı geciktirmesi ve hac yolculuğu sırasında Mekke'ye ulaşınca kadar kurbanlık hayvanlara binilebileceği bildirilmesine ve bu Peygamber tarafından emredilmesine rağmen cahiliye adetlerinde bunun uygun bir davranış olmadığı düşüncesinin hala sahabenin zihinlerinde hakim olması sebebiyle emrin uygulanmasının geciktirilmesi gibi örnekler zikredilmiştir.

Sahabenin Peygamberimizin emrine itaat etmediği durumlardan da bahsedilmiştir. Hz. Ebubekir'in Rasulullah'ın Medine'de olmadığı bir zamanda sahabeye namaz kıldırırken Peygamber'in gelmesi ve imamlıkta kalmasını işaret etmesine rağmen Hz. Ebubekir'in geri çekilmesi, Hudeybiye anlaşması yazılırken müşriklerin "Allah Rasulü Muhammed" ifadesine karşı çıkmaları ve "Abdullah b. Muhammed" yazılmasını istemeleri üzerine Peygamberimizin Hz. Ali'ye yazdığını silmesini emretmesine rağmen Hz. Ali'nin bu emri yerine getirmeyeceğini söylemesi ve Uhud savaşında yerlerinden ayrılmamaları emredilen okçuların bu emri yerine getirmemeleri gibi durumlar incelenmiştir. Bu emre itaatsizlik durumlarının genelini Hz. Peygamber'e duyulan derin saygıdan kaynaklandığı, Uhud savaşında yaşanan durumun ise zaferle sonuçlanacak bir savaşın emre itaatsizlikle ne denli olumsuz bir duruma dönüşeceğinin yaşanmış bir örneği olarak ifade edilmektedir.

Hz. Peygamberin sahabe tarafından nasıl telakki edildiği ile ilgili verilen tüm bu örnekler Peygamber ve ashabi arasında oldukça tabii ve samimi bir ilişkinin olduğu gerçeğini ifade etmektedir. Sahabenin Allah Rasulü yanında fikir hürriyeti ve eleştirel düşünebilme hakkına sahip olmaları, Peygamberimizin maksadını anlayamadıkları bazı davranışlarını sorgulayabilmeleri ve bu durumun Hz. Peygamber tarafından hoşgörüyle karşılanması bu tabii ve samimi ilişkinin göstergeleri olarak ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra insanların Peygamber'e olan aşk ve muhabbetleri sebebiyle veya farklı din ve kültürlerden etkilenme sebebiyle zaman ilerledikçe daha çok duygusal, beşeri hüviyetinden uzaklaştırılmış, adeta melekleştirilmiş bir Peygamber algısına kapıldıkları, bu durumun sahabe ve tabiin dönemleri karşılaştırıldığında bile kısmen mevcut olduğu ve ilerleyen her asırda adeta bir kar topu gibi büyüdüğü ifade edilmekte ve durumun vehametne dikkat çekilmektedir. Bu şartlarda sünnetin doğru anlaşılması, dolayısıyla dinin doğru anlaşılması için Kur'an'ın ortaya koyduğu Peygamber tipolojisinin bilinmesinde Peygamber hakkında gelen haberler içerisinde en erken kaynaklara başvurulmasının önemi vurgulanmaktadır. [5]

Kitabın birinci bölümünde sahabe, sünnet ve sahabenin Peygamber telakkisi konularında kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Sahabe kavramının ehl-i hadis ve usulcüler nazarındaki anlamı ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in sünnetinin anlaşılmasında usulcülerin anlayışı daha gerçekçi sonuçlara ulaştıracağı düşüncesiyle ehl-i hadis'in anlayışına tercih edilmiştir. Daha sonra sünnet kavramının Arap dilinde, Hz. Peygamber'de ve Peygamber sonrası dönemde kullanımı üzerinde durulmuş, günümüz de anlaşılan manada sünnet kavramının

Hız. Peygamber tarafından temellerinin atıldığı, büyük sahabilerce geliştirildiğı ve genç sahabilerce kemale erdirildiğı, müsteşriklerin iddia ettiğı gibi geç döneme ait bir kavram olmadığı ifade edilmiştir. Son olarak da sahabenin Hz. Peygamber hakkında beşeri yönünü de göz önünde bulunduran bir telakkiye sahip oldukları, bu yüzden Peygamber hakkında en doğru bilgilerin onunla beraber yaşamış, tedrisinden geçmiş, maksatları anlayan yaşayanların şahidi olan sahabilerden elde edilmesinin gerekliliğı vurgulanmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde sahabenin sünnet anlayışı değişik yaklaşımlar üzerinden değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımlar "zahiri, fıkhi ve ictihadi" olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır. Ayrıca bu gruplandırmanın keskin çizgilere sahip bir gruplandırma olmadığı da belirtilmektedir. Zira incelenen örneklerde zahiri yaklaşımı ile meşhur bir sahabenin genel din anlayışı ve karakterinin hilafına başka bir meselede fakih sahabiler gibi değerlendirmeler yapabildiğı, hatta kendi kanaatini söyleyebildiğı, fıkhi ve ictihadiyle tanınan bir sahabenin bazen tamamen zahiri bir anlayış sergileyebildiğı ifade edilmektedir.

Zahiri yaklaşımlar lafzi ve şekli yaklaşımlar olarak iki açıdan değerlendirilmektedir. İnsanların anlayış kabiliyetleri eşit değildir. Sahabeler de kimi zaman Hz. Peygamber'in sözlerinden farklı anlamlar çıkarabilmişlerdir. Özellikle sözlerinden hem mecaza hem de hakikate hamledilebilecek durumda olanlarda farklı anlayışların olabildiğı ifade edilmiştir. Yani Hz. Peygamber'in mecaz anlamını kastettiğı sözleri kimi sahabilerce gerçek anlamıyla anlaşılabilmiştir. Örneğın Peygamberimize hanımları tarafından kendisine ilk kavuşacağıın kim olduğu sorulunca kolu uzun olanınız buyurması eşleri tarafından gerçek anlamda anlaşılmış ve bir ölçü aleti yardımıyla kollarını ölçtükleri nakledilmiştir. Oysaki Peygamberin bu sözden kastının insanlara iyilik etme anlamında en çok gayretli olanınız olduğu daha sonra anlaşılmıştır. Sünnete lafzi olarak zahiri yaklaşım geliştirenlerin yanında şekli olarak yaklaşanlar da olmuştur. Şekli yaklaşım sahipleri Hz. Peygamber'in yaptığı bir davranışa şahit olduktan sonra veya bu davranışı bir başkasından işittikten sonra bu davranışın sebep, illet, hikmet ve maksat boyutunu düşünmeden aynen kendi hayatında da uygulamaya başlamaktadır. İbadetler noktasında sahabenin tamamının Hz. Peygamber'e uyma noktasında özenli oldukları bilinmektedir. Ancak Abdullah ibn Ömer gibi bazı sahabelerin Hz. Peygamberin yaptığı fiilleri aynı yerlerde aynı zamanlarda ve aynı miktarlarda yapmaya çalıştıkları da haber verilmektedir. Örneğın İbn Ömer Hz. Peygamber'in Medine'den Mekke'ye yaptığı yolculuklarda konakladığı ve namaz kıldığı yerleri takip edip bundan sonraki hayatında da aynı yerlerde konaklayıp aynı vakit namazlarını o mekânlarda kılmaya çalışmıştır. Aynı şekilde helal olmasına rağmen Hz. Peygamber'in yemeyi tercih etmediğı bazı yiyecekleri yememeyi tercih eden sahabeler olmuştur. Tamamen insani bir ihtiyaçtan dolayı Peygamberimizin sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra sağ yanı üzerine bir müddet uzandığını görüp bunu aynen uygulayan sahabeler de olmuştur. Oysa Hz. Aişe bu durumun en yakın şahidi olarak Hz. Peygamber'in gece ibadetiyle meşgul olmasından dolayı yorulduğunu ve bir müddet bu şekilde dinlendiğini haber vermektedir.

Bu davranışların Hz. Peygamber'e olan sevgiden, muhabbetten ve özleminden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu davranışları yapan sahabelerin bunu sünnet olarak addedip yapmadıkları, sadece Hz. Peygamber'e benzeme, O'nu hatırlama, O'nun yaşadığı duyguyu yaşamaya çalışma gayesiyle yapıldığı düşünülmektedir. Ancak zamanla diğer insanlar tarafından bu davranışlar sünnet olarak kabul edilebilmiştir. Örneğın Hz. Peygamber'in sabah namazının iki rekat sünnetini kıldıktan sonra bir müddet uzandığını duyan bazı sahabelerin bunu emrettiğı hatta ilerleyen zamanlarda İbn Hazm'ın kasten veya unutarak bu uzanmayı terk edenin namazının caiz olmayacağını söyleyebilmesi, halife Ömer b. Abdülaziz zamanında Mekke- Medine arasında Hz. Peygamber'in yolculuk yaparken dinlendiğı ve namaz kıldığı yerlere mescitler yapılması zaman geçtikçe sünnet algısının nasıl değiştiğini göstermesi açısından önemlidir.

Burada sahabeden lafzi ve şekli yaklaşımı benimseyenler kınanmamaktadır. Bilakis bu davranışların Hz. Peygamber'e olan muhabbetten kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu sahabelerin diğer insanlara bunların sünnet olduğunu söylememesi, Kendileri bu fiilleri uygularken bunu uygulamayan sahabelerin de aynı ortamda bulunması bu davranışların sünnet olarak algılanmadıklarını ortaya koymaktadır. Sahabeler mizaçlarına göre Hz. Peygamber'in beşeri yönünü ve hayatın akışını dikkate alarak hangi davranışların sünnet olduğunu

hangilerinin olmadığını farklı değerlendirebilmişlerdir. Abdullah ibn Ömer'in Hz. Peygamber'i taklidinin devesini çevirip Peygamberin devesinin ayağını bastığı yerlere basmasını isteyecek veya bunu ümit edecek kadar veya Hz. Peygamberin gölgesinde uyuduğu ağacın altına gidip uyuyacak kadar ileri gittiği ifade edilmiştir. Ancak bu ve benzeri davranışların diğer insanlara sünnet olarak takdim ve teklif edilmemesi, bu fiillerin sünnet olarak addedilmediği, yalnızca faillerinin bireysel duygusal eğilimlerinin bir tezahürü old uğu düşünölmektedir.

Zahiri yaklaşımın en önde gelen simaları olarak Abdullah ibn Ömer, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Enes ibn Malik, Rafi'ibn Hadic, Ebû'd Derda, Ebû Zerr ve benzeri sahabelerden bahsedilmiştir. Onların en meşhur yönlerinin zabt ve hıfz yönünden ileri oldukları, sayılan bu isimlerin rivayet ettikleri hadis sayılarının bunu ispatladığı, bu eğilimde olan sahabelerin Hz. Peygamber'in talimatlarını lafzî olarak, fiillerini ise şeklî olarak anladıkları ifade edilmiştir. Bu yaklaşımda olan sahabelerin Hz. Peygamber'in ne dediği ve ne yaptığıyla ilgilendikleri, bu söz ve fiillerin maksadı, Peygamberin hangi sıfatıyla vârid olduğu, bağlayıcı olup olmadığı gibi açılardan değerlendirmede bulunmadıkları, bu eğilimde olan sahabelerin rivayete önem verdikleri kadar dirayete önem vermedikleri ifade edilmektedir. Bu yüzden ne kadar çok hadis rivayet etseler de kendilerine yöneltilen çoğu fıkhi soruda insanları aydınlatıcı olamadıklarına işaret edilmektedir. Bu lafzî ve şeklî yaklaşımların Hz. Peygamber'in birçok davranışının tespit edilebilmesi ve sonraki nesillere fiili olarak öğretilmesi açısından faydalı olduğu da ifade edilmektedir. [6]

Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini takip eden diğer bir grup olarak da fakih sahabeler ele alınmıştır. Fakih sahabelerin bu takipleri sırasında şahit oldukları söz ve fiillerle Hz. Peygamber'in ne demek istediğini, neyi amaçladığını tespit etmeye çalıştıkları ifade edilmiştir. Hz. Aişe, İbn Abbas, Ümmü Seleme, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Sa'd b. Ebî Vakkas, İmran b. Husayn gibi sahabelerin fikhî yaklaşımın önde gelen isimleri oldukları belirtilmiştir.

Fikhî yaklaşım sahibi sahabeler Hz. Peygamber'in tasarruflarının kaynağını göz önünde bulundurmuşlardır. Vefatından sonra Hz. Peygamberi soranlara Hz. Aişe'nin "O'nun ahlakı Kur'an'dı" karşılığını vermesinden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber hayatını Kur'an üzere yaşamış bir şahsiyettir, Ayrıca Hz. Peygamber'in Kur'an vahyi dışında da ilahî iletişimi olduğu yönünde bilgilere işaret edilmektedir. Bununla birlikte bazı sahabelerin Hz. Peygamber'in fiillerinin kaynağını sormaları, onların Peygamber'in bütün davranışlarının kaynağının vahiy olmadığı kanaatine de sahip olduklarını göstermektedir. Örneğin Bedir savaşı öncesi ordunun konuşlanacağı yer Hz. Peygamber tarafından tayin edildikten sonra sahabeden Hubab b. Münzir'in O'nun bu kararının ilahî kaynaklı mı yoksa bir harp stratejisi mi olduğunu sorması sahabenin bakış açısını ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in Kur'an'da açık veya kapalı herhangi bir hüküm bulamadığı konularda reyile hareket ettiğini ve beşeri yönünü vurgulayıp zahire göre hüküm verdiğini ifade ettiğı hadisler zikredilmektedir. [7] Ancak Hz. Peygamber'in vahiyle desteklendiğı kendi reyile vermiş olduğu bir kararda yanılrsa dahi buna ilahî müdahalenin olacağı ve hata üzere bırakılmayacağı kanaatinin hâkim olduğu belirtilmektedir. Bu duruma Münafıkların reisi Abdullah b. Ubey b. Selul'un cenaze namazını kılmaya teşebbüs etmesine vahiyle müdahalenin gelmesi örnek olarak verilebilir.

Hz. Peygamber'in bir beşer olarak hakkında vahiy bulunmayan konularda kendi reyile ictihad ettiğı, bu ictihadlarda akıl, kıyas, tecrübe, çevre kültürü, kişisel zevkler, tarihi malumatlar, başka din mensuplarına muhalefet, istişare gibi kaynaklardan yararlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca sahbenin teklifleri, ictihadları ve hatta rüyalarının da bu ictihadlarda yararlanılan kaynaklar olabildiğı belirtilmektedir. Ancak tüm bunların Peygamberin sözlü veya fiili onayı gerçekleştikten sonra birer sünnet haline dönüştüğü ifade edilmektedir. Zikredilen bu kaynaklarla Hz. Peygamberin çeşitli tasarruflarında beşeri unsurların da önemli yeri olduğuna dikkat çekilmektedir.

Fakih sahabelerin sünnet anlayışlarında Hz. Peygamberin gözettiğı illet ve maksatların göz önünde bulundurulduğı belirtilmektedir. Burada Hz. Peygamberin elbiselerin uzatılmasını yasaklaması örneğı üzerinden birtakım değerlendirmeler yapılmaktadır. Bazı sahabeler bu yasağın mutlak bir yasak olduğunu kabul ettikleri, bazı sahabelerinse bu yasağın illetini Arap toplumunda o dönemde elbiseyi uzatmanın kibir ve riya alameti

olarak kabul edilmesi şeklinde anladıkları ifade edilmiştir. Elbisesinin bazen sarktığı durumunu arz eden Hz. Ebubekir'e Hz. Peygamberin "Sen onu kibir olarak yapanlardan değilsin" buyurması bu yaklaşımı desteklemektedir. Yasağa illet açısından yaklaşımı benimseyen tabiundan sünnete ittibai ile tanınan Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (ö.131) geçmişte şöretin elbisenin uzatılmasında, kendi zamanında ise kısaltılmasında olduğunu belirtmesi ve bu sebeple elbisesini uzatmakta bir beis görmemesi sünnetin illet açısından değerlendirmesinde örnek olarak verilmiştir.

Hiz. Peygamber'in Ahzab günü sahabeleri Benû Kureyza Yahudileri üzerine gönderirken öğle/ikindi namazını orada kılmalarını söylemesi üzerine bazı sahabelerin vakit geçse de oraya varmadan namazı kılmamayı göze almaları, bazı sahabelerinse Hiz. Peygamber'in bu sözünden maksadının oraya vakit kaybetmeden varılması olduğunu düşünerek acele edip vakit kazanarak namazlarını kılması, neticede bu iki duruma da şahit olan Hiz. Peygamber'in kimseyi yaptığı davranıştan dolayı ayıplamaması örneği de incelenmiştir. Burada birinci grup sünnete zahiri yaklaşım eğiliminde olanlar, ikinci grup ise fakih sahabiler olarak değerlendirilmiştir. Kitapta bu konuyla ilgili verilen diğer örneklerin tamamından fakih sahabilerin sünnetlerin illetlerini ve maksatlarını göz önünde bulundurdıkları ve hükümleri bu illetleri ve maksatları dikkate alarak oluşturdıkları zahiri lafızların peşinden gitmedikleri sonucuna ulaşmıştır.

Kitapta fakih sahabelerin sünneti bağlayıcılık açısından değerlendirdikleri hususuna da değinilmektedir. Allah Rasulü'nün bazı taleplerinin kimi sahabilerce bir emir ya da yasak gibi algılandığı, kimi sahabilerce ise istişare, tavsiye ve irşat gayesiyle söylenmiş talepler olarak algılandığı ifade edilmektedir. Birçok örneğin incelendiği bu konuda biz Hiz. Peygamber'in Cuma günü guslü konusundaki uygulaması hakkındaki incelemeyi aktarmakla iktifa edeceğiz. Hiz. Peygamber'in ashabından Cuma namazına guslederek gelmelerini talep ettiği rivayetler aktarılmıştır. Bazı sahabelerin duyduğu şekliyle amel ettikleri, bazılarının ise söz konusu talebin bağlayıcılığı hakkında kişisel kanaatini dile getirdikleri belirtilmektedir. Kişisel kanaatini dile getirenleri temsilen İbn Abbas'ın düşüncelerine dikkat çekilmektedir. O'na Cuma guslünün vacip olup olmadığının sorulduğu, onun da vacip olmadığını ancak dileyenin gusledebileceğini belirttikten sonra Cuma guslünün Hiz. Peygamber zamanında Medine'de yaşayan, fakir oldukları için yün elbiseler giyen ve sıcakta sırtlarında su çekerek hurma ağaçlarını sulayan insanların terlerinin yün elbiseyle karışmasından dolayı kötü kokuların yayıldığı ve mescidin de dar olmasından dolayı Hiz. Peygamber'in böyle bir talepte bulunduğu aktarılmaktadır. Devamında İbn Abbas'ın Allah'ın bu insanlara zenginlik verdiğini, artık yün olmayan elbiseler giydiklerini, çalışmayı bıraktıklarını ve mescidin de genişlediğini belirtmesi, bundan dolayı Cuma guslünün vacip olmadığını söyleyebilmesi onun sünnette illete dayanarak bağlayıcılık konusunu göz önünde bulundurduğuna delil olarak sunulmaktadır.

Sahabenin Hiz. Peygamber'in davranışlarını devamlılık açısından değerlendirdiklerinden de bahsedilmektedir. Sünnetlere zahiri açıdan yaklaşan sahabeler için bir davranışın Hiz. Peygamber tarafından bir defa yapılması yeterli olmasına rağmen fakih sahabilerin böyle istisnâ ve ender görülen davranışları sünnet olarak görmek yerine gerçekleştiği ortam, bağlam ve şartları dikkate aldıkları ifade edilmiştir.

Sünnetin fakih sahabilerce kapsayıcılık açısından da değerlendirildiği belirtilmektedir. Bazı uygulamaların sadece Hiz. Peygamber'e has olduğu, bazılarının Peygamberler zümresine has olduğu, bazı uygulamaların ise belli sahabileri ilgilendirdiği örnekler üzerinden incelenmiştir. Fakih sahabilerin bu durumları göz önünde bulundurarak sünnetin kapsayıcılığını belirledikleri ifade edilmiştir. [8]

Kitapta sünnete karşı geliştirilen son yaklaşım tarzı olarak ictihâdî yaklaşım ele alınmıştır. İctihâdî yaklaşımın fikhî yaklaşımın bir üst seviyesini oluşturduğu ve müctehid sahabilerin karşılaştıkları yeni problemlere kendi içtihatlarıyla çözüm ürettikleri ifade edilmektedir. Üretilen bu çözümlerde Hiz. Peygamber'in yapmadığı bazı yeni uygulamalar yapmaları, O'nun uygulamalarından farklı ve değişik uygulamalara gitmelerine dikkat çekilmektedir. Bu uygulamalarda onların zahiren sünnete muhalif davrandıkları algılsa da aslında şartlar ve maslahatları göz önünde bulundurdıkları ve Kur'an ve Sünnetin gerçekleştirmek istediği gayeyi hedefledikleri belirtilmektedir.

Yaptığı içtihatlarla meşhur olan sahabiler dört büyük halife, Abdullah ibn Mes'ud, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muaz ibn Cebel, Ubeyy ibn Ka'b, Zeyd ibn Sâbit, Abdurrahman ibn Avf ve Muaviye ibn Ebû Süfyan olarak zikredilmiştir. Kitapta hem devlet yönetiminde olmaları sebebiyle hakkında nass bulunmayan pek çok konuyu halletmek zorunda kaldıkları için hem de konuyu sınırlandırmak için Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Muaviye tarafından geliştirilen ictihâdî yaklaşımlar örnekler üzerinden incelenmekle iktifa edilmiştir.

Hz. Peygamberin vefatının ardından halife seçimi meselesi, Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an'ın cem edilmesi, zekat vermek istemeyenlerle savaşılacağına bildirilmesi, Hz. Ömer döneminde atlardan zekat alınması ve temettu haccının men edilmesi, Hz. Osman döneminde Cuma günü ikinci ezanın okunması, Hz. Ali'nin içki cezasıyla ilgili ictihadı, Hz. Muaviye'nin Müslümanı kafiye mirasçı yapması incelenen dikkat çekici örneklerden bazılarıdır.

İncelenen bütün örnekler neticesinde müctehid sahabilerin rivayetten çok dirayete dayalı tahliller yaptıkları, sünnetleri Hz. Peygamber'in gözetmiş olduğu illet ve maksatlar ışığında ele almakla birlikte Peygamber'in itibar ettiği maslahatları da dikkate aldıkları ifade edilmiştir. Yeni karşılaşılan meselelere Kur'an'ın ve sünnetin gerçekleştirmek istediği gaye açısından baktıkları ve bütüncül yaklaşımlar sergiledikleri belirtilmiştir. Müctehid sahabilerin Hz. Peygamber'in neyi, niçin ve nasıl gerçekleştirmek istediklerinin şuurunda oldukları ve bu sebeple meselelere geniş bir bakış açısıyla yaklaştıkları, genel prensiplerle hareket ettikleri ve daima geniş düşündükleri ifade edilmiştir. [9]

[1] <http://cv.ankara.edu.tr/berul@ankara.edu.tr> (Erişim 07/02/2021-21:09).

[2] Ayrıntı için bkz. Bünyamin Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 206-207.

[3] Sahabe kavramı üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı , 25-40.

[4] Sünnet kavramı üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı , 40-117.

[5] Sahabenin Peygamber telakkisiyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı , 117-204.

[6] Sahabede sünnete yönelik zahiri yaklaşımlar hakkındaki değerlendirmeler için bkz: Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı , 208-258.

[7] Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı , 300.

[8] Fakih sahabilerin sünnet anlayışı hakkında değerlendirmeler için bkz. Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı , 258-469.

[9] Müctehid sahabilerin sünnet anlayışları hakkında değerlendirmeler için bkz. Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı , 469-573.